

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Wij zijn meer dan ons brein

In gesprek met Herman van Praag

---

door *Pieter Jan Dijkman & Maarten Neuteboom*

De auteurs zijn respectievelijk hoofdredacteur en redactielid van *Christen Democratische Verkenningen*.

Steeds meer neurobiologen beschouwen religiositeit als een product van ongewoon functionerende hersensystemen. Nee, zegt emeritus hoogleraar psychiatrie Herman van Praag: ‘Wij zijn niet ons brein. De mens is inherent religieus en de hang om aan het aardse bestaan een religieuze dimensie toe te voegen is een normale persoonlijkheidstrek. Hersenwetenschappers en psychiaters mogen daar niet aan voorbijgaan.’

Swaab in zijn bestseller *Wij zijn ons brein* opmerkt, niet meer dan een ‘brain state’, een activiteit van een paar hersencellen? Onder neurobiologen lijkt het inmiddels gemeengoed om de mens te reduceren tot een aantal hersenfuncties. Onbegrijpelijk, vindt Van Praag: ‘Voor een deel zijn ziekten als schizofrenie of depressie natuurlijk wel “brain diseases”; er gebeurt niets in het gedrag zonder dat de hersenen dat mogelijk maken. Maar dat wil niet zeggen dat de hersenen de enige oorzaak zijn. De hersenen staan voortdurend bloot aan invloeden van buitenaf;

psychologische, sociale, intermenselijke factoren spelen bij het ontstaan van psychische stoornissen vaak een voorname rol. Die factoren moet je betrekken bij het onderzoek en de behandeling van een patiënt.’

Herman van Praag (1929) zit in zijn studeerkamer, met uitzicht op het park van Paleis Het Loo in Apeldoorn. Hij groeide op in een joods gezin in Schiedam. Na de oorlog, die hij voor een groot deel doorbracht in Kamp Barneveld, Westerbork en Theresienstadt, studeerde hij geneeskunde in Leiden. Later werd hij hoogleraar biologi-

sche psychiatrie in Groningen en algemeen hoogleraar psychiatrie in Utrecht, New York en Maastricht. Hij geldt als een van de invloedrijkste Nederlandse psychiaters van de laatste vijftig jaar. Nog steeds houdt hij lezingen en publiceert hij graag. Drie jaar geleden bracht hij *God en psyche. De redelijkheid van het geloven. Visies van een jood* uit. En onlangs verscheen *God, religie en ons brein. In gesprek met psychiater Herman M. van Praag*, een boek van journalist Tjerk de Reus.

Hoe verklaart u die hedendaagse nadruk op 'Wij zijn ons brein'?

'Ik vind het heel moeilijk te begrijpen. Feit is dat die eenzijdige nadruk op de hersenen de vraag naar het wezen van de mens makkelijker te verhapstukken maakt. Je hoeft allerlei lastige vragen, zoals "wat is de geest?", "wat is het bewustzijn?", "is er meer dan het zintuiglijke waarneembare?", niet te beantwoorden; dit alles zou 'brein' zijn. En je hoeft weinig rekening te houden met sociale of intermenselijke factoren in het contact met de patiënt. Dat maakt het een stuk overzichtelijker en gemakkelijker.'

Suggereert u daarmee dat met de reductie van de mens tot zijn brein een bepaalde verantwoordelijkheid uit de weg wordt gegaan?

'Ja. In het algemeen durf ik wel de stelling aan dat mensen het moeilijk vinden om goed om te gaan met falen, mislukkingen en teleurstellingen. Dan is het aantrekkelijk om dat falen toe te schrijven aan minder goed functionerende hersenen en daarmee de verantwoordelijkheid voor dat falen uit de

FOTO: TJERK DE REUS

weg te gaan. Er zijn niet twee essenties: brein én geest. Er is maar één essentie: brein. Dat maakt het denken over het bestaan gemakkelijker. De hedendaagse mens neigt naar dichotoom denken, naar zwart-witdenken. Ja, meer dan vroeger, is mijn gevoel. De mens is links of rechts, conservatief of progressief. Het is niet heel populair om te zeggen dat de werkelijkheid veel complexer ligt, dat er bijvoorbeeld vele factoren aan ziekten ten grondslag liggen.'

'Die gemakzucht geldt uiteraard niet alleen de psychiatrie, je ziet die ook in de politiek. In de jaren vijftig kwam ik als geïnteresseerd bezoeker regelmatig in de Tweede Kamer. Romme, Tilanus, Oud: dat waren stuk voor stuk grote debaters die op een genuanceerde manier tegen de wereld aankeken en de ander uiteindelijk altijd respecteerden om zijn mening. Nu zijn de meeste politici net foxterriërs: ze bijten graag in de kuiten van anderen – 'Ik ben tegen, punt' –, zonder oog te hebben voor de complexiteit van het maatschappelijk bestaan en zonder verantwoordelijkheid te nemen en met een alternatief te komen.'

'Misschien idealiseer ik het verleden.

Maar ik ben zeer huiverig voor het hedendaagse dichotome denken: het leidt tot intolerantie ten aanzien van andersdenkenden als je alleen maar denkt dat “het” de schuld is van links of dat rechts het heeft gedaan. Vaak zit er wel iets of zelfs veel van waarheid in de mening van de ander. Praat niet alleen, luister ook.’

De hedendaagse nadruk op het brein is een reactie op eerdere ontwikkelingen, schetst Van Praag. In de jaren vijftig en zestig werd de psychiatrie gedomineerd door psychoanalyse en verwante stromingen. ‘In de klinische praktijk van die dagen werd het tamelijk normaal gevonden dat het vak psychiatrie grensde aan levensbeschouwelijke, filosofische en antropologische dimensies, hoewel religie in de ogen van psychoanalytici toch niet meer was dan een primitief overblijfsel van kinderlijke fantasieën’, aldus Van Praag.

Vervolgens, aan het eind van de jaren zestig en in de jaren zeventig, kwam de beweging van de antipsychiatrie op. Van Praag: ‘De antipsychiatrie ging veel te ver in de accentuering van sociale determinanten van abnormaal gedrag: de patiënt was niet ziek, de maatschappij was ziek; de patiënt probeerde zich juist aan te passen aan een gemankeerde maatschappij.’

Ergens in de jaren tachtig volgde een nieuwe omslag. Er kwam een toenemende nadruk op het brein. ‘Psychofarmaca werden hoofdzaak; medicamenten werden geacht het hoofdbestanddeel te zijn van psychiatrische behandeling.’ Voor maatschappelijke en psychische oorzaken is vanaf die tijd weer veel minder oog. ‘Dat verheugde vele patiënten en hun familie: zij leden aan een hersenkwaal, niet aan een geestesziekte.’ Van Praag

noemt het ‘een gevaarlijke ontwikkeling voor de psychiatrie’.

Waarom is die eenzijdige nadruk op onze hersenen gevaarlijk voor de psychiatrie?

‘Omdat het ten koste gaat van de patiënt. Mijn collega’s zoals Dick Swaab gaan te zeer voorbij aan wat de patiënt beleeft, voelt, denkt, aan teleurstellingen heeft meegeemaakt, wie hij is. Levensgeschiedenis en sociale context zijn veelal voorname determinanten van psychiatrische afwijkingen. Ieder mens is een uniek wezen, anders dan alle andere zeven miljard individuen op deze aardbol. Dat moet worden verdisconteerd in de diagnose en de behandeling. Denk je werkelijk dat een psychiater ooit een patiënt kan diagnosticeren op basis van uitsluitend neurobiologische gegevens?’

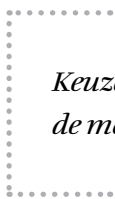
Werkt dit op de een of andere manier door in de samenleving in het algemeen, of ziet u risico’s voor andere werkvelden of beleidsterreinen?

‘Jazeker. Het leidt tot een bovenmatig determinisme: de gedachte dat wij geen vrije wil hebben is aan een opmars bezig. Natuurlijk is weliswaar uit onderzoek gebleken dat we minder rationeel zijn dan we wel eens denken, en dat we mede gestuurd worden door onbewuste en irrationele motieven, maar wij hebben wel degelijk een vrije wil. Wij kunnen wel degelijk zelf beslissen of we het ene wél en het andere niet zullen doen.’

‘In het strafrecht wordt de discussie over determinisme natuurlijk ook gevoerd. Je ziet dat er een stroming is die veel in het criminele gedrag toeschrijft aan de onvrije wil van de verdachte, en dat daarmee de verant-

woordelijkheidsvraag aan urgentie verliest. Je moet uiteraard rekening houden met de toerekeningsvatbaarheid van de verdachte. Het kan inderdaad zijn dat hij door het uitvallen van bepaalde hersenfuncties minder toerekeningsvatbaar is. Maar ik houd het erop dat de mens in de meeste gevallen nog keuzes kan maken en daar verantwoordelijk voor is.’

‘De vrije wil is een van de grote kwaliteiten van de mens. De keuzevrijheid is wel-

*Keuzevrijheid maakt
de mens tot mens*

licht minder groot als je in een ongunstig milieu of onder een dictatoriaal regime bent opgegroeid, maar ieder mens blijft keuzemogelijkheid houden en hij blijft voor zijn keuzes verantwoordelijk. Dat maakt de mens tot mens. Dat verleent hem grandeur.’

Menselijke waardigheid, keuzevrijheid en verantwoordelijkheid: het zijn begrippen die voor Van Praag van grote waarde zijn. In de ethiek van het jodendom, dat hij zijn ‘thuis’ noemt, hebben deze kernwaarden altijd een belangrijke rol gespeeld, merkt de emeritus hoogleraar op. ‘Ik houd van het begrip menselijke waardigheid. Voor mij ligt daarin vooral een opdracht besloten.’

Hoe zou u menselijke waardigheid willen omschrijven?

‘Voor mij hangt menselijke waardigheid nauw samen met fatsoen, wat mij betreft een kernbegrip in de samenleving. Fatsoen

heeft in Nederland een oubollige, zelfs ridicule klank gekregen, terwijl het die klank – terecht – niet in het Frans, Duits of Engels heeft. Fatsoen betekent voor mij in de eerste plaats de verantwoordelijkheid om er in het leven iets van te maken, thuis, op het werk, of waar dan ook. Dat resulteert in een bestaan dat ik fatsoenlijk noem. In de tweede plaats impliceert fatsoen respect voor de medemens. We houden ons aan regels omdat we ook het leven van de ander leefbaar willen houden. Fatsoen overlapt met het begrip menselijke waardigheid. Ik kan respect opbrengen voor mijzelf – ik heb het recht mijzelf eigenwaarde toe te kennen – omdat ik over de grenzen van het pure eigenbelang heen weet te reiken, de waarde van de ander erken en probeer een bijdrage te leveren aan de samenleving. Dat klinkt hoogdravend, maar zo hoog moeten we toch proberen te draven. Dat lijkt me niet te veel gevraagd.’

Op welke manier speelt de notie menselijke waardigheid een rol in de joodse traditie?

‘In het jodendom wordt, zoals ik al zei, de mens verantwoordelijk gehouden voor zijn daden. Het enige geloofsartikel in het jodendom is de belijdenis “Hoor, Israël, de Heer onze God is één”. Dat ondeelbare godsbegrip representeert de abstractie van totale almacht en absolute moraliteit. Voor de rest moet in de joodse traditie het geloof vooral blijken uit iemands gedrag en normbesef. Mozes stelt in het Bijbelboek Deuteronomium het joodse volk voor de keuze: het kan de ene kant opgaan of de andere. Dat is de keuze van het volk. Het zal te zijner tijd wel op die keuze worden afgerekend. De mens wikt, God beschikt.’

‘Die verantwoordelijkheid vloeit voort uit het Bijbelse mensbeeld. De mens is geschapen naar Gods beeld. God is het ultiem autonome. Derhalve beschikt de mens ook over autonomie en is hij verantwoordelijk voor zijn keuzes. Het is zo gezien onze opdracht om er een waardig leven van te maken, om er meer van te maken dan alleen maar een hedonistische of egoïstische poging tot zelfverwerkelijking.’

‘Deze filosofie is nog steeds van grote waarde. Zij is ook niet vreemd aan het christendom. Het is een groot verlies dat de godsdienstige tradities steeds minder weerklank vinden. De ethische code die erin besloten ligt, is tijdloos. Ik zeg niet dat de mens niet op eigen gezag tot een ethische levenshouding kan komen; ik zeg dat het goddelijke stempel die code een imperatief karakter geeft. Het is in wezen niet aan ons om te beslissen wat goed of slecht is. Dat heeft een hogere Autoriteit beslist. Die idee, dat geloof geeft die code een onontkoombaar karakter. Dat geeft haar glans.’

‘De ethische code die ons op de berg Sinaï door de Eeuwige werd voorgehouden, of door een reeks genieën ontwikkeld werd, was een monumentale gebeurtenis. Voor mij is het nog steeds een groot wonder dat in de Oudtestamentische tijd – terwijl ethiek toen nog een volstrekt onbekend terrein was, terwijl mensenrechten nog niet bestonden, een kleine elite het volk onderdrukte – een ongekende, revolutionaire visie op mens en maatschappij tot stand kwam. Daar heb ik ontzag voor.’

*Geloof is volgens u inherent aan de mens.
Wat bedoelt u dan precies?*

‘Ik houd erg van het verstand, maar ik ben dolblij dat er méér is dan verstand. Er is ook

iets van een verbeelde wereld. De mens bezit het vermogen voorbij de horizon te reiken, zich een metafysische wereld voor te stellen. Bagatelliseer dat niet, kleiner dat niet. Laat de mens dromen, laat hem ontdekken dat er mogelijk meer is dan het oog ziet en het oor hoort. Dat dromen brengt visionairen voort, de grote kunstenaars, de baanbrekende wetenschappers. Mensen als Mozart en Beethoven creëerden werken die niet te overtreffen zijn; dat is logisch niet te verklaren, dat is een wonder van de menselijke geest. Dat is genie, en genie brengt ons in de buurt van het goddelijke. De verticale dimensie verrijkt het bestaan. Aan de top van die verticaliteit verrijst een wezen dat symbool staat voor ultieme creativiteit, moraliteit en rechtchapenheid. Wat een prachtig rolmodel voor de mens.’

Atheïsme is zelfs een afwijking, heeft u wel eens gezegd.

‘Ik probeer soms graag en ik voel me een goedaardige provocateur. Provocatie ter wille van discussie; discussie brengt ons verder. Maar ik meende het wel: atheïsme is een afwijking van de norm. Als ik tegen u zeg: gedichten zeggen me niets, natuur doet er niet toe, schilderijen gaan aan mij voorbij, dan mist u esthetisch vermogen – dat is toch een gemis? Hetzelfde geldt voor religieuze gevoeligheid, het vermogen om over de grenzen van het bestaande heen te kijken. Als je alleen maar rationeel de wereld beziet, dan mis je een dimensie die het leven verrijkt. Koester dat vermogen, die geestelijke rijkdom. Ik vind het jammer dat de meeste hersenwetenschappers dat niet willen erkennen. Het leven is toch zoveel meer dan rationaliteit, dan neurobiologie.’

Religie als zodanig kan toch ook zwarte kanten hebben; ze kan ontwaarden in ideologie of zelfs in geweld.

‘Ik maak een onderscheid tussen religiositeit en religie. Religiositeit is die hang naar de verticale dimensie in het leven, de menselijke behoefte om zich iets voor te stellen voorbij de horizon. Religiositeit komt bij heel veel mensen voor. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat de meerderheid van de mensen die behoefte aan religiositeit kent.’

‘Religie is een mens- en wereldbeschouwing, opgetrokken uit de persoonlijkheidstrek religiositeit, de hang naar het verticale. Religie geeft religiositeit vorm en inhoud. Het is de geformaliseerde, gestructureerde en helaas dikwijls ook de gecodificeerde vorm van religiositeit. Religie is vaak genoeg verworpen tot een verstarde ideologie, die anderen werd opgedrongen. Het gaat mis als de metafysische wereld op een dogmatische wijze wordt geïnterpreteerd, wanneer geloven tot pseudoweten wordt. In de loop der eeuwen is dat vaak gebeurd: al te vaak zijn er met de hand op de Bijbel misdaden gepleegd. Richard Dawkins en vele anderen hebben daar gelijk in: dat is heel triest geweest. Maar dat is iets anders dan religiositeit. Die persoonlijkheidstrek bestaat en zal blijven bestaan.’

Waar zou een verdwijning van religie toe kunnen leiden?

‘Tot verarming van het bestaan. De mens wordt dan op zichzelf teruggeworpen. Ik heb er niet veel vertrouwen in dat hij geheel op eigen kracht fatsoen tot richtsnoer weet te maken. Religie raakte in onze tijd op de

achtergrond. Tegelijkertijd dreigt onze samenleving kapot te gaan aan gulzigheid, egocentriciteit en hebzucht. Tussen die beide ontwikkelingen zie ik een verband.’

De mens behoeft mentores, leiding, en de overheid behoort die te geven

‘De mens behoeft mentores, leiding. De overheid behoort die te geven. Maar de idee van een bovennatuurlijke Mentor kan een grote steun in de rug zijn. De kernidee van godsdienst is toch dat we niet bij toeval hier zijn, maar een bestemming hebben, of beter: een bestemming moeten kiezen. De bestemming, kort gezegd, een fatsoenlijk leven te leiden. De Gods-idee is een waardevol en zelfs grandioos idee.’

‘Begrijp me goed: ik doel uiteraard niet op leiders die, dictatoriaal, van bovenaf ingrijpen, maar op leiders die zich als partners opstellen, op een overheid die zich als een bondgenoot van burgers opstelt.’

‘De ideale maatschappij bestaat niet uit een massa schapen die slechts doen wat de herder zegt. Daarmee ontken je eigenlijk de menselijke waardigheid. Een overheid – en datzelfde geldt voor politieke partijen en kerken – zou voortdurend de vrijheid van mensen moeten benadrukken; inspelen op de mondige mens. Ook de Eeuwige, zo komt het mij voor, roept op tot volwassenwording. Hij, de grote leraar, geeft de mens richtlijnen mee, maar de mens zelf zal ze oordeelkundig moeten toepassen. Zie mensen als waardige wezens die tot denken en oordelen in staat zijn. Dan krijg je een maatschappij die de moeite waard is.’